

С. Я. Вавженчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та трудового права
юридичного факультету Київського національного
економічного університету імені Вадима Гетьмана

УДК 347.415:347.211:347.2/3

ВКСЕЛЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

У статті автор звертає увагу на сутність векселів, а також на їх особливості. Окремо увага звертається на доктринальні підходи щодо розуміння векселя.

Ключові слова: цінні папери, об'єкти цивільних прав, вексель.

Проблематика правової регламентації векселя у цивільному обігу посідає одне з особливих місць у цивільному та господарському праві. На перший погляд лаконічна нормативно-правова врегульованість згаданого сегменту суспільних відносин приховує безліч проблем як теоретичного, так і практичного спрямування. У зв'язку з цим існує пласт теоретико-практичних аспектів, що залишилися недостатньо дослідженими та дискусійними.

Окреслений стан правової регламентації та юридична природа векселя належить до основних складових підстав здійснення наукових розвідок у цій сфері.

Серед правників, які переймалися проблемами вексельного права, варто виділити таких науковців, як І. А. Безклубий, В. А. Белов, В. В. Воловик, О. О. Вишневський, О. В. Кологойда, Н. Й. Нерсесов, М. М. Сібільов В. Л. Яроцький та інші.

Мета цієї роботи полягає в окресленні юридичної природи векселя та виокремленні його ознак з урахуванням сукупності фундаментальних доктринальних розробок та нормативно-правової бази.

Вексель відомий цивільному обігу з давніх часів. Більшість науковців доходять висновку, що зародження векселя відбувалося у середньовічній Європі в XI–XII століттях [1, с. 15; 2, с. 53; 3, с. 98]. Свого часу Н. Й. Нерсесов вказував, що вексель спочатку був способом переміщення грошей, що надавав можливість уникати їх перевезення. При цьому він зауважив, що особа, яка мала в іншому місці гроші й, бажаючи отримати їх, видавала переказний лист будь-кому, попередньо отримавши від такої особи таку суму грошей; власник переказного листа у разі прибуття на місце давав його особі, в якій знаходилися гроші, та отримував їх [4, с. 167]. Тобто вексель надавав можливість у такий спосіб уникнути ризиків втрати грошових коштів під час здійснення переїздів від одного міста до іншого. Тому в юридичній літературі історично вексель розглядається як одна з перших форм цінного паперу, що застосовувалась як зручний засіб оформлення розрахунків, засіб платежу, засіб одержання кредиту, що надавався продавцями покупцям у товарній формі у вигляді відстрочки сплати коштів за продані товари [5, с. 94].

Нормативним базисом обігу векселів є Женевська конвенція 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі, Женевська конвенція 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі, Женевська конвенція 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів, Закон України «Про цінні папери і фондову біржу», Закон України «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі», Закон України «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі», Закон України «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів», Закон України «Про обіг векселів в Україні». Окремо слід зазначити, що вексельні правочини (зокрема щодо видачі, акцептування, в тому числі в порядку посередництва, індосування, авалування та оплати векселя) регулюються не тільки нормами спеціального вексельного законодавства, а й загальними нормами цивільного законодавства про правочини та зобов'язання, зокрема статтями 202–211, 215–236, 509–609 Цивільного кодексу України. Як наслідок, якщо має місце відсутність прямих норм вексельного законодавства щодо регулювання вексельних правочинів, то слід застосовувати загальні норми Цивільного кодексу України. Вказане відображається і в судовій практиці, зокрема у п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів» від 8 червня 2007 р. № 5 [6].

Питання щодо юридичної природи векселя до сьогоднішнього дня є предметом гострих дискусій в наукових колах. Це породжує різноманітні підходи до розуміння векселя як правової категорії. Так, деякі науковці вказують на те, що вексель є одночасно правочином та цінним папером. Зокрема, М. М. Сібільов визначає його як абстрактний

правочин та борговий цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму коштів власнику векселя [7, с. 220]. Протилежною є думка, висловлена А. Шпунаром та М. Калінським, які заперечують ототожнення векселя із вираженим у ньому вексельним зобов'язанням, адже слід розрізняти документ та виражений у ньому юридичний факт, що є підставою виникнення вексельного зобов'язання [8, с. 32–33]. Інші розглядають вексель як документ, підпис на якому є підставою виникнення зобов'язання. Так, С. Врублевський наголошує, що векселем є документ, який має форму, чітко визначену законодавством, та наділений у зв'язку з цим особливою властивістю, а саме тим, що підпис на векселі є причиною та підставою виникнення зобов'язання особи, яка його поставила [9, с. 15].

У вченні про вексель можна віднайти не одне висловлювання щодо підтримання погляду, за яким вексель розглядається як цінний папір, в якому відображене вексельне зобов'язання. Так, О. О. Вишневський вказує на те, що вексель – це цінний папір, в якому міститься безумовне абстрактне та чітко формальне зобов'язання чи пропозиція сплатити визначену грошову суму [10, с. 8].

Аналізуючи юридичну природу векселя, окрім доктринального масиву в цій сфері, варто звернути увагу на ч. 7 ст. 164 ГК України та ч. 1 ст. 14 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», де надається легальне визначення векселя. Одразу варто наголосити, що визначення векселя, які відображені у згаданих нормативно-правових актах, практично дублюються. Проте визначення векселя у ч. 7 ст. 164 ГК України, на відміну від ч. 1 ст. 14 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», містить вказівку на те, що вексель належить до групи боргових цінних паперів, що є, безумовно, вірним уточненням.

Із урахуванням положень розглядуваних норм та з огляду на юридичну природу векселя слід надати визначення цього поняття. *Вексель* – це ордерний цінний папір документарної форми, який посвідчує безумовне

грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Наведене у ч. 7 ст. 164 ГК України та ч. 1 ст. 14 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» нормативне визначення відповідає вимогам Женевських вексельних конвенцій 1930 р. і, як наслідок, вписується в Женевську систему вексельного права. Втім англосаксонська система вексельного права містить дещо інший підхід до розуміння векселя. Так, наприклад, беручи до уваги статті 3.104, 3.106 Єдиного Торгового кодексу США, вексель розглядається як оборотний документ, що означає безумовну обіцянку або наказ сплатити визначену суму грошових коштів з процентами чи без таких або з іншого роду нарахуваннями, що вказані в обіцянці або наказі. Більше того, ст. 3.106 Єдиного Торгового кодексу США дозволяє включити процентне застереження до будь-якого векселя [11, с. 157, 159].

В умовах сучасного цивільного обороту національний законодавець розуміє вексель як цінний папір у формі документа (речі) та одночасно як зобов'язання. Як наслідок, дуалістична юридична природа векселя впливає на подальшу правову регламентацію розглядуваних правовідносин. Наведене дає всі підстави для виокремлення основних ознак векселя.

По-перше, беззаперечно, вексель є борговим цінним папером, про що зазначалося в юридичній доктрині не один раз, тому зупинятися на цій ознаці вже немає сенсу.

По-друге, вексель є документарним цінним папером і не може бути переведений у бездокументарну форму. Однак в юридичній літературі з цього приводу існує протилежна думка. Так, за В. Л. Яроцьким особливістю векселя є те, що він є єдиним бездокументарним борговим цінним папером індивідуальної емісії [12, с. 196]. З наведеною думкою важко погодитися, адже ознака документарності впливає із імперативного правила ст. 5 Закону України «Про обіг векселів в Україні» і ч. 2 ст. 14 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», за

якими визначено, що векселі (переказні та прості) складаються у документарній формі. Як наслідок, вексельне законодавство не застосовується до зобов'язань, формою вираження яких виступають електронні та магнітні носії. Тобто вексельне законодавство не охоплює зобов'язання, формою вираження яких є електронний документ. Це підтверджується судовою практикою, зокрема п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів» від 8 червня 2007 р. № 59 [6]. Не можна не звернути увагу на те, що наведена думка була відображена і в п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду РФ та Пленуму Вищого Арбітражного Суду РФ «Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів» [13, с. 246]. Не зрозумілим є також застосування до векселя словосполучення «індивідуальна емісія». Відомо, що вексель не є емісійним цінним папером. Між тим, нагадаємо, що емісія передбачає випуск лише *сукупності* цінних паперів, які окремо посвідчують *однаковий об'єм прав* їх власників, чого не спостерігається при випуску векселя.

По-третє, вексель, наділений ознакою публічної достовірності, яка притаманна й багатьом іншим цінним паперам. Публічна достовірність цінного паперу є своєрідною процесуальною гранню абстрактності. Вона проявляється в тому, що набувачі цінного папера можуть довіритися його формальним реквізітам та вимагати виконання зобов'язання, посвідченого цим цінним папером. Як наслідок, публічна достовірність полягає у тому, що навіть при явному недобросовісному володінні цінним папером відмови від виконання зобов'язання не може бути до того часу, доки неправомірність володіння буде доведена у судовому порядку.

По-четверте, вексель є грошовим цінним папером. Проте вексель, на відміну від інших грошових цінних паперів, може випускатися лише в індивідуальному порядку. На цю особливість у різний час звертали увагу ряд науковців, зокрема такі, як В. А. Белов [1, с. 98], Н. Й. Нерсесов [14, с. 214]. Так,

Н. Й. Нерсесов зазначав, що вексель відрізняється від грошових паперів тим, що випускається одинично, з приводу будь-якої кредитної операції, а інші грошові папери випускаються масами [14, с. 214]. Тобто вексель може випускатися з приводу конкретного правочину. Досліджуючи індивідуальний порядок випуску векселя в юридичній літературі, була висловлена думка, за якою вексель слід розглядати як індивідуально-визначену річ. Так, В. В. Воловик дійшов висновку, що в більшості випадків векселі справді виступають в цивільному обороті як речі, визначені індивідуальними ознаками. Причому ознаками, що індивідуалізують вексель, будуть виступати як реквізити цього векселя, так і кількість осіб, зобов'язаних за векселем, тобто обсяг прав, які надає вексель своєму власнику [15, с. 17].

По-п'яте, вексель посвідчує безумовне грошове зобов'язання або наказ векселедавця сплатити. Це слід розуміти так, що учасники вексельного правовідношення позбавлені можливості визначити у векселі умову, за якою здійснення платежу за векселем ставилося б у пряму залежність від настання або ненастання юридичного факту або сукупності юридичних фактів. В юридичній літературі висловлювалася думка, яку варто взяти до уваги, про те, що введення умов у вексельні зобов'язання внесло б плутанину в обіг векселів та зменшило б до них довіру, оскільки було б дуже складно здійснити розслідування, в яких випадках умови у векселі будуть виконані і чи можливе їх виконання [16, с. 23].

По-шосте, вексель посвідчує абстрактне вексельне зобов'язання. Наведена ознака ґрунтується на загальній нормі ч. 2 ст. 198 ЦК України, за якою відмова від виконання зобов'язання, посвідченого цінним папером, з посиланням на відсутність підстави зобов'язання або на його недійсність не допускається. Таким чином, вексель не містить підставу його видачі – каузу (*causa*). Якщо бути точнішим, то вказана підстава перебуває за межами вексельного права. Як правильно зазначив В. А. Белов, боржник за абстрактним цінним папером не може представити креди-

тору заперечення, що засновані на відсутності або недійсності підстави видачі цінного папера [17, с. 108].

По-сьоме, векселю притаманний формалізм, що проявляється у необхідності дотримуватися встановленої форми та у наявності реквізитів. Норма ст. 1 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі містить реквізити переказного векселя, а норма ст. 75 цього Закону містить реквізити простого векселя. Документ, який не містить згаданих реквізитів, не може розглядатися як вексель. Про це прямо вказано у ч. 2 ст. 196 ЦК України та статтях 2, 76 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі. Так, відповідно до загального правила ч. 2 ст. 196 ЦК України документ, який не містить обов'язкових реквізитів цінних паперів і не відповідає формі, встановленій для цінних паперів, не є цінним папером, а отже і векселем. Відповідно до спеціальних норм, що містяться у ст. 2 та ст. 76 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі, документ, в якому відсутній будь-який з реквізитів, не має сили переказного або простого векселя, за винятком випадків, зазначених у вказаних статтях. Втім такий документ може мати силу простої боргової розписки. При цьому варто зауважити, що зазначене правило має виключення, що наведені у абз. 2–4 ст. 2 та абз. 2–4 ст. 76 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі. Це підтверджується п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів» від 8 червня 2007 р. № 5, де також звертається увага на те, що вимога векселедержателя про виконання вексельного зобов'язання, пред'явлена на підставі документа, що не відповідає формі та не містить обов'язкових реквізитів, підлягає відхиленню судом незалежно від пред'явлення позову про визнання векселя таким, що не має вексельної сили [6].

По-восьме, векселю притаманні уніфіковані підстави виникнення та здійснення вексельного зобов'язання.

По-дев'яте, векселю притаманна типова форма вексельного зобов'язання.

По-десяте, вексель наділений ознакою оборотоздатності. Тобто вексель може передаватися іншим особам з дотриманням правил законодавства. Так, відповідно до загального правила ст. 3 Закону України «Про обіг векселів в Україні» зобов'язуватися та набувати права за переказними і простими векселями на території України можуть юридичні та фізичні особи. Проте ст. 3 цього Закону обмежує ряд суб'єктів публічного права у можливостях використання векселів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про обіг векселів в Україні» органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також установи та організації, які фінансуються за рахунок державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим чи місцевих бюджетів, можуть виступати векселедавцем, трасантом, індосантом або індосатом лише у випадках і в порядку, визначених Кабінетом Міністрів України. Ряд обмежень щодо вільного обігу векселів міститься і в інших нормативно-правових актах. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 30 Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» [18] компанія з управління активами під час провадження діяльності з управління активами ІСІ не має права придбавати за рахунок активів ІСІ векселі, якщо інше не встановлено нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. У цьому контексті не можна не звернути увагу на Роз'яснення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про заборону торгівлі векселями на організаційно оформлених ринках» від 18 березня 2002 року № 3 [19], в якому зазначено, що після вступу в дію Закону України «Про обіг векселів в Україні» припиняється

укладання цивільно-правових угод з векселями на організаційно оформлених ринках. Це пов'язане з тим, що відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» для укладення на фондовій біржі чи на організаційно оформленому позабіржовому ринку правочинів щодо цінних паперів, які випущені в документарній формі, цінні папери мають бути обов'язково *знерухомлені* в депозитарії, що їх обслуговує. Проте відповідно до імперативного правила ст. 5 Закону України «Про обіг векселів в Україні» векселі, як прості, так і переказні, складаються у документарній формі і *не можуть бути переведені у бездокументарну форму* (знерухомлені). Із аналізу наведеного можна констатувати, що дійсно положення Закону України «Про обіг векселів в Україні» не дають жодної можливості обертатися векселями на організаційно оформлених ринках.

Підсумовуючи наукову розвідку, насамперед зазначимо, що поставлена мета досягнута: окреслено юридичну природу векселя та виокремлені його ознаки з урахуванням сукупності фундаментальних доктринальних розробок та нормативно-правової бази. Разом із тим необхідно зробити такі висновки. По-перше, у разі відсутності прямих норм вексельного законодавства щодо регулювання вексельних правочинів слід застосовувати загальні норми Цивільного кодексу України. По-друге, вексель – це ордерний цінний папір документарної форми, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Список використаних джерел

1. Белов В. А. Очерки по вексельному праву / В. А. Белов. – М. : ЮрИнфоР, 2000. – 460 с.
2. Марголин Д. М. Банки / Д. М. Марголин // Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – О., 1895. – Т. 5. – С. 53.
3. Басова И. Ценные бумаги: рынок, операции и учет / И. Басова, Н. Петрова. – Х. : Фактор, 2009. – 624 с.
4. Нерсесов Н. О. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве / Н. О. Нерсесов. – М. : Статут, 1998. – 286 с.

5. Травкин А. А. Эмиссионные и неэмиссионные ценные бумаги / А. А. Травкин, Н. Н. Арефьева, К. И. Караванова. – Волгоград : Изд-во Волгоградского государственного университета, 2001. – 156 с.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів» від 8 червня 2007 р. № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 8. – С. 2–9.
7. Цивільне право України : підручник : у 2 т. [за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.
8. Spuniar A. Komentarz do prawa wekslowego i prawa czekowego / A. Spuniar, M. Kalinski. – Waryawa : Lexis Nexis, 2003. – S. 32–33.
9. Wroblewski S. Polskie prawo wekslowe i czekowe z dnia 28 kwietnia 1936 / S. Wroblewski. – Krakow, 1936. – S. 15.
10. Вишне夫斯基 А. А. Вексельное право : учеб. пособ. / А. А. Вишне夫斯基. – М. : Юристь, 1996. – 272 с.
11. Единообразный Торговый Кодекс США. Официальный текст 1990 г. – М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 427 с.
12. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) / В. Л. Яроцький – Х. : Право, 2006. – 544 с.
13. Новоселова Л. А. Вексель в хозяйственном обороте: Комментарий практики рассмотрения споров / Л. А. Новоселова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Статут, 2003. – 287 с.
14. Нересов Н. О. Торговое право. Посмертное изд-е, испр. и доп. А. Г. Гусаковым / Н. О. Нересов. – М. : Разсвет, 1896. – С. 214.
15. Воловик В. В. Вексель як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Воловик. – К., 2004. – 217 с.
16. Розенфельд-Фрейберг Н. Очерки по вексельному праву / Н. Розенфельд-Фрейберг. – СПб. : Тип. Имп. акад. наук, 1896. – 196 с.
17. Белов В. А. Вексельное законодательство России / В. А. Белов. – М. : ЮрИнфоР, 1996. – 485 с.
18. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15 березня 2001 р. № 2299-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.
19. Роз'яснення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про заборону торгівлі векселями на організаційно оформлених ринках» від 18 березня 2002 р. № 3 // Вісник. Цінні папери. – 2002. – № 98–99. – С. 4–8.

Вавженчук С. Я. Вексель как интегральный элемент системы объектов гражданских прав.

В этой статье автор обращает внимание на сущность ценных бумаг, а также на их особенности. Отдельное внимание обращается на доктринальные подходы понимания ценных бумаг.

Ключевые слова: ценные бумаги, объекты гражданских прав, вексель.

Vavzhenchuk S. Y. Bill as an integral element of the system a civil matter.

The article focuses the essence of bill and their features. Particular attention is paid to dogmatic approaches to understanding bill.

Key words: securities, civil rights objects, bill.